

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОКАРАННЯ

THE CONCEPT, ESSENCE AND CONTENT OF PUNISHMENT

Недов С.Л., к.ю.н., доцент, заслужений юрист України,
професор кафедри права*Дніпровський гуманітарний університет*

В статті, автором проаналізовані підходи вітчизняних та зарубіжних учених, а також нормативно-правові акти в відповідній сфері дозволили охарактеризувати кожне завдання дослідження та досягнути його мети, що уможливило підсумовування окремих теоретичних положень в контексті дослідження.

Автором обґрунтовано та підтверджено позицію про те, що поняття покарання на сучасному етапі розвитку правової системи України еволюціонує від звичної кари до процесу, що втілює в собі відповідальність за протиправний вчинок. Водночас, покаранням у сталих поглядах наукової спільноти визнається унормований примусовий захід, що застосовується уповноваженим органом до особи, яка вчинила протиправне діяння.

Доведено позицію, що сутність покарання полягає у тісній взаємопов'язаності еволюційно встановленого кола протиправних діянь у певному суспільстві, механізму притягнення до відповідальності осіб, що його вчинили, а також безпосередньо плюралізму форм покарання, що може бути застосоване до особи.

Вказана комплексна позиція дозволила в подальшому говорити про зміст, форми а також мету і завдання покарання, що є основними структурними елементами будь-якого інституту права. Водночас автором порушено питання змісту покарання та аргументовано те, що він полягає в застосуванні уповноваженим органом (частіше всього – судом) від імені держави до осіб, які вчинили протиправне діяння, певних соціальних обмежень, що перш за все завдають покараному певних втрат або обмежують його права, а також носять на меті перевиховання такої особи та демонстрацію неприйнятності протиправної поведінки у суспільстві. Доведено на підставі нормативно-правових актів, що правова система України за основу функціонування визначає принципи гуманності, демократичності й правової державності, що логічно обумовлюють забезпечення прав і свобод людини і громадянина, убезпечення кожного від соціально небезпечних осіб, а також від посягання на їх права. У той же час, одним із пріоритетних питань є визначення механізмів справедливості визначення покарання, а також його відбування.

Ключові слова: право, покарання, кара, відповідальність, сутність, зміст.

In the article, the author analyzes the approaches of domestic and foreign scientists, as well as regulations in the relevant field allowed to characterize each research task and achieve its goal, which allowed to summarize some theoretical provisions in the context of the study.

The author substantiates and confirms the position that the concept of punishment at the present stage of development of the legal system of Ukraine has evolved from the usual punishment to a process that embodies responsibility for an illegal act. At the same time, the punishment in the stable views of the scientific community is recognized as a normal coercive measure applied by the authorized body to the person who committed the illegal act.

It is argued that the essence of punishment lies in the close interconnectedness of the evolutionary range of wrongdoing in a given society, the mechanism for bringing perpetrators to justice, and the direct pluralism of forms of punishment that can be applied to a person.

This comprehensive position allowed us to further talk about the content, forms and purpose and objectives of punishment, which are the main structural elements of any institution of law. At the same time, the author raises the issue of the content of punishment and argues that it consists in the application by the authorized body (most often – the court) on behalf of the state to persons who committed an illegal act, certain social restrictions that primarily cause certain losses or limit his rights, as well as aimed at re-education of such a person and demonstration of unacceptable illegal behavior in society.

It is proved on the basis of normative legal acts that the legal system of Ukraine determines the principles of humanity, democracy and legal statehood as the basis of functioning, which logically determine the provision of human and civil rights and freedoms, protection of everyone from socially dangerous persons and encroachment on their rights. At the same time, one of the priority issues is to determine the mechanisms of fairness of sentencing, as well as its serving.

Key words: law, punishment, punishment, responsibility, essence, content.

Актуальність тематики. Спільне проживання на одному географічному просторі великої кількості осіб у давні часи зумовило формування первісної державності, що в свою чергу еволюціонує в сучасні державні конструкції та утвердилось в суспільстві як загальноприйнята форма організації суспільства. Водночас, питання правового регулювання внутрішньодержавних відносин щодо спільного проживання осіб, визначення їх правового статусу та встановлення мір дозволеної та забороненої поведінки постало досить давно, проте у загальноприйнятному «демократичному» напрямі встановилось менше 200 років тому.

Саме ці базові категорії, слугували початком регламентації державними інституціями такої правової категорії як покарання, а утвердження правової системи в кожній державі (що притаманна їй особисто з урахуванням вектору розвитку соціуму) дало підстави для визначення переліку протиправних діянь, що тягнуть за собою відповідальність, а також перелік покарань, що є формою виразу відповідальності.

На нашу думку, саме питанні визначення сутності та змісту поняття «покарання» дозволить узагальнивши

наукові підходи в даній площині модернізувати наукове ставлення до нього, оскільки враховуючи те, що інтеграція до Європейського Союзу є основним вектором державної політики, переорієнтування цінностей та базових елементів правової системи з радянських моделей на демократичні цінності євро простору є нагальною необхідністю.

Водночас, слід справедливо зазначити, що вказана нами тема є досить досліджуваною в науковому просторі та заслуговувала увагу багатьох вітчизняних правознавців, а саме: Бажанов М., Беляєв Н., Зубкова В., Карпець І., Куринов Б., Курляндський В., Ной І., Орлов В., Полубінська С., Рейтборт А., Шаргородський М., Шестаков Д. та багато інших, проте враховуючи новітні євроінтеграційні намагання України, сучасний підхід до визначення поняття покарання та його змісту потребує модернізації крізь призму демократичних цінностей.

Метою статті є окреслення поняття, сутності та змісту покарання в контексті забезпечення прав і свобод людини і громадянина від кримінальних правопорушень та протиправних посягань. В свою чергу, поставлена мета, зумовила необхідність розв'язання ряду дослідницьких завдань, а саме:

1. З'ясування поняття покарання, характеристика сталих загальноправових підходів до його визначення.

2. Охарактеризувати сутність визначеного поняття відповідно до доктринальних напрацювань учених і наявних у правовому полі чинних нормативно-правових актів.

3. Дати визначення та з'ясувати зміст поняття покарання в контексті кримінально-правової політики України та здійснити додаткову аргументацію окремих, прикладних положень.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері забезпечення функціонування та розвитку кримінально-правової політики держави.

Предметом дослідження є поняття, сутність та зміст покарання.

Виклад основного матеріалу статті. Права і свободи людини і громадянина є невід'ємною складовою будь-якої демократичної держави, її базисом і фундаментом. Крім цього, враховуючи неоднорідність суспільства не рідко окремі особи зазнають порушення своїх законних прав і свобод, відповідно, особи що порушили ці права потрапляють під дію кримінально-правового впливу, що в законний спосіб притягує конкретну особу до відповідальності котра виражається у застосуванні до неї конкретного покарання. Саме сутність та зміст покарання, на нашу думку, є центральним поняттям у кримінально-правовій системі держави.

Деякі вчені визначили поняття покарання як особливий примусовий захід, застосований відповідно до кримінального закону за вчинення злочину [1, с. 315], а такі вчені як Б. Куринов, В. Курляндський [2, с. 30], а також інші науковці [3, с. 225], що підтримують їх у цій позиції.

Наприклад, Б. Куринов, визначив поняття кримінального покарання, як примусовий захід, встановлений у радянському кримінальному законі, застосований судом від імені держави до осіб, які вчинили злочин, що завдає засудженому певних втрат або обмежує його права і що виражає від імені Радянської держави негативну оцінку злочинця і його діянь [4, с. 259].

Проте, на нашу думку, виключна взаємопов'язаність поняття покарання із кримінальним законом не має належного обґрунтування, оскільки чинна нормативно-правова база України передбачає застосування покарання в різних галузях права та суспільних відносин, серед яких, наприклад адміністративна галузь, дисциплінарна та інші.

Крім цього, окремим питанням в подальшому матеріалі статті, нами пропонується характеризуючи зміст поняття «кара» підкреслити його ресоціалізаційне значення на заміну радянському підходу суто карально-репресивного змісту.

Так, А. Пюнтковський і М. Беляєв мають авторську позицію щодо визначення сутності поняття покарання, розуміючи його як кару за вчинений злочин, яка обов'язково має передбачати певні обмеження та страждання. Вчені звертають увагу на те, під карою, котра виступає метою розуміється заподіяння страждань правопорушникові, паритетних із вчиненим ним правопорушенням [5, с. 25]. Водночас, сучасний зміст поняття покарання, як зазначено в чинному законодавстві України, дещо відрізняється, оскільки питання нанесення моральної шкоди (страждань) правопорушнику, розглядається лише як метод, у той час як кінцевою метою покарання є демонстрація правопорушникові необхідності дотримання соціально прийнятних й унормованих стандартів поведінки (ресоціалізація).

Ш. Давлатов, стверджує що види і система покарань відображають пануючі в тому чи іншому суспільстві погляди на засоби боротьби зі злочинністю, що безпосередньо зароджує і формує в законі, відповідно до поглядів на боротьбу із злочинами, конкретну систему покарань та відображає результати розвитку суспільства [6, с. 11]. У підтвердження даної змістовної характеристики слід

звернути увагу на те, що частково, за радянських часів, покарання дійсно носило суто збитковий зміст (мало на меті заподіяння збитку особі (морального чи іншого), у той же час, еволюціонувавши за часів незалежності України, наша правова доктрина та еволюційний європейський вибір концентрують увагу на необхідності обрання такого покарання за вчинене правопорушення, що найбільш ефективно сприятиме ресоціалізації засудженого та розтлумачить останньому, що є сприйнятним у суспільстві, а що ні.

Натомість В. Зубкова вважає, що визначення кари як сутності покарання або його мети є не тільки хибним, але й шкідливим. Вона вказує, що поняття «покарання» і «кара» є тотожними, і пропонує вилучити термін «кара» з кримінального законодавства і законодавчої лексики [7, с. 47]. Проте, на нашу думку дана термінологічна невизначеність не носить змістовного наповнення та не впливає на сутність та зміст протиправних діянь, а також ймовірні варіанти покарання, що можуть бути застосовані до особи за їх учинення.

Н. Гукаленко та Т. Коханюк підтримують більш ліберальну та сучасну позицію, про те що кара є невід'ємною сутністю покарання, яке має певну функцію – не дати можливості засудженому вчинити новий злочин. [8, с. 100]. Слід підкреслити на нашу думку, що в даному розумінні, покарання (або ж кара) розглядається не лише як ймовірний механізм ресоціалізації або перевиховання правопорушника, а також як запобіжний захід до вчинення ним нових правопорушень, що є одним із напрямів запобігання злочинності.

Основним завданням Кримінального кодексу України відповідно до статті 1 є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Саме для здійснення цього завдання діючий кодекс встановлює підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [9].

На наше глибоке переконання, саме взаємопов'язаність необхідності забезпечення миру і безпеки людства, встановлення, що саме є протиправним у певному суспільстві та настання певних соціальних обмежень (співмірно із вчиненим) і формує зміст поняття покарання, що в свою чергу має деякі напрями та цілі в контексті реалізації.

Наприклад, М. Шаргородський характеризуючи зміст та сутність покарання стверджує, що це захід державного примусу, що застосовується тільки судовою владою до осіб, які вчинили злочин. Автор також переконаний, що покарання носить обмежувальний характер та базується на визнанні державою вчинення конкретною особою протиправного вчинку [10, с. 6-7]. Таким чином, усвідомлення державою в особі українських судів змісту та сутності протиправного вчинку конкретної особи – призначення покарання виступає логічним та послідовним задля забезпечення безпеки громадян, а також притягнення до відповідальності особи, що це вчинила.

На нашу думку, цікавим в контексті дослідження є співвідношення понять покарання та відповідальності. Оскільки сутнісно, обидва носять результативний характер (тобто настають після вчинення діяння, котре суперечить повним загальноприйнятним нормам).

У той же час більшість сучасних підручників з кримінального права визначають таку ознаку покарання, як: державність примусу (застосовується незалежно від волі особи); результат протиправного діяння (тобто такого, що визначене законом як правопорушення); індивідуальність (тобто таке, що носить суто особистісний характер) [11, с. 159]. Ознаки покарання не є вичерпними,

їх кількість може бути більшою. Наприклад, розглядаючи різні тлумачення покарання, О. Провоторов виокремив двадцять шість основних характеристик поняття покарання [12, с. 77].

Водночас, характеризуючи зміст поняття «покарання» у підручнику «Кримінологія: академічний курс», О. Литвинов підкреслює загальносвітовий характер і масштаб проблеми закладення карального (в сенсі нанесення страждань особі) змісту покарання. Це перш за все негативно впливає на забезпечення прав і свобод засуджених, оскільки окреслює собою коло насильства і жорстокості. Дослідник пропонує відмовитися від поняття кари, оскільки вона передбачає відплату за вчинене. Відплатний підхід, на його думку, суперечить цивілізованому суспільству [13, с. 148–147]. Наведена позиція, не лише з точки зору гуманності поведінки держави відносно до особи, а й з формально-юридичної точки зору всіляко підтримується у нормативно-правових актах сучасної України, оскільки більшість державних програм із ресоціалізації засуджених спрямовані не на застосування до особи суто покарання (тобто обмеження її у просторі, спілкуванні та інших цивілізованих благах), а для проведення якомога більш результативної роботи з усвідомлення правопорушником неправильності вчиненого та закладення розуміння про необхідність реалізації в своєму житті правомірної поведінки.

Даній позиції також притримувався Й. Ной, котрий ще в 1962 році характеризуючи теорії покарання в радянському праві визначив, що покарання – це не тільки примусовий захід, поєднаний з карою та застосований судом до особи, винної у вчиненні злочину, а й захід, який має свої цілі і завдання. Покарання має застосовуватись з метою спеціальної і загальної превенції та виправлення, що передбачає завдання перевиховання засудженої особи [14, с. 155]. На нашу думку реалізації в механізмі призначення та відбування покарань за радянських часів зазначені

положення не знайшли, враховуючи повальні несправедливі засудження до відбування покарань, не співмірність вчиненого із обсягом та формою покарання, а також системна практика негідного, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження із засудженими.

Висновки. Отже, проаналізовані підходи вітчизняних та зарубіжних учених, а також нормативно-правові акти в відповідній сфері дозволили охарактеризувати кожне завдання дослідження та досягнути його мети, що уможливило підсумовування окремих теоретичних положень в контексті дослідження, а саме:

1. Поняття покарання на сучасному етапі розвитку правової системи України еволюціонувало від звичної кари до процесу, що втілює в собі відповідальність за протиправний вчинок. Водночас, покаранням у сталих поглядах наукової спільноти визнається унормований примусовий захід, що застосовується уповноваженим органом до особи, яка вчинила протиправне діяння.

2. Сутність покарання, на нашу думку, полягає у тісній взаємопов'язаності еволюційно встановленого кола протиправних діянь у певному суспільстві, механізми притягнення до відповідальності осіб, що його вчинили, а також безпосередньо плюралізм форм покарання, що може бути застосоване до особи. Таким чином, вказана комплексна позиція дозволяє в подальшому говорити про зміст, форми а також мету і завдання покарання, що є основними структурними елементами будь-якого інституту права.

3. Зміст покарання полягає в застосовуванні уповноваженим органом (частіше всього – судом) від імені держави до осіб, які вчинили протиправне діяння, певних соціальних обмежень, що перш за все завдають покараному певних втрат або обмежують його права, а також носять на меті перевиховання такої особи та демонстрацію неприйнятності протиправної поведінки у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. 6-те вид., перероб. і допов. Харків, 2020. 584 с.
2. Курляндский В.И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. М., 1965. 143 с.
3. Кримінально-виконавче право: практикум : навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблістого. 2-ге вид., переробл. та доповн. Дніпро. 2018. 180 с.
4. Советское уголовное право. Общая часть. Москва, 1969. 458 с.
5. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительнотрудовых учреждениях. *Уголовно-правовые записки*. Ленинград. 1963. 186 с.
6. Давлатов Ш. Б. Принципи призначення покарання. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: Право. 2011. № 2. С. 120–127.
7. Зубкова В.И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. Москва. 2002. 304 с.
8. Гураленко Н., Коханюк Т. Стадії юридичної відповідальності. *Юридичний вісник*. № 1/2020. Одеса. С. 6–11.
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25, стаття 131.
10. Шаргородский М.Д. Наказание по советскому уголовному праву. М. 1958. 350 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, В. В. Чернея. Київ. 2016. 1064 с.
12. Провоторов О.П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 196 с.
13. Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів ; за заг. ред. О.М. Литвинова. К. 2018. 538 с.
14. Ной И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов. 1962. 208 с.